

Źródła japońskiego antyokcydentalizmu i doktryny geopolitycznej „Wielkiej Azji Wschodniej”

Jak niedoszła kolonia stała się państwem imperialnym

Japonia należy do bardzo nielicznych państw Azji i Afryki, które w czasach nowożytnych nie padły ofiarą różnych form polityki kolonialnej europejskich mocarstw¹. Imperialna polityka prowadzona przez cywilizację zachodnią, oparta na narzucaniu zamorskim terytoriom zależności politycznej i ekonomicznej oraz drenażu ich zasobów materialnych i ludzkich, zaowocowała bezprecedensowym rozwojem gospodarczym i technologicznym Europy oraz wielopłaszczyznową degradacją cywilizacyjną Azji i Afryki. Kolonializm umożliwił mocarstwom ze Starego Kontynentu akumulację kapitału o niewyobrażalnej skali, która zapoczątkowała formowanie się kapitalistycznego „systemu-świata”² oraz położyła podwaliny pod rewolucję przemysłową. Ceną za tak dynamiczny rozwój metropolii były nędza, głód i upadek kulturowy terytoriów zamorskich, których mieszkańcy pozbawieni zostali statusu pełnoprawnych istot ludzkich. Kolonializm na całe stulecia zapewnił Europie pozycję globalnego centrum i zepchnął Azję, Afrykę i większość terytoriów obu Ameryk do roli światowych peryferii. Jego rezultaty kształtują geostrategiczną mapę świata aż do dnia dzisiejszego.

Cesarstwo Japonii uniknęło degradacji cywilizacyjnej, z którą niechybnie wiązałoby się podporządkowanie jednemu z europejskich państw imperialistycznych za sprawą splotu różnorodnych korzystnych uwarunkowań. Istotnym czynnikiem, który umożliwił wyspiarskiemu państwu

¹ Innymi państwami, które uniknęły skolonizowania przez europejskie potęgę w XIX wieku, były Syjam, Korea, Nepal i Abisynia.

² Zob. I. Wallerstein, *Analiza systemów światów. Wprowadzenie*, Warszawa 2007.

utrzymanie suwerenności, zwłaszcza w pierwszej fazie epoki wielkich imperiów zamorskich, było jego peryferyjne położenia i znaczna odległość geograficzna od Europy. Za pewien paradoks można uznać, że brak cennych surowców mineralnych, który w XX w. okazał się przekleństwem Japonii, w erze kolonializmu był zbawienny, albowiem za jego sprawą wyspy były stosunkowo mało atrakcyjne dla głodnych zysku najeźdźców. Nie bez znaczenia była także względna odporność Japończyków na działalność prozelicką prowadzoną przez chrześcijańskich misjonarzy, będącą próbą wymuszenia procesu akulturacji. Uchronienie cesarstwa przed zewnętrzną agresją byłoby niemożliwe, gdyby Japonia nie została ponownie zjednoczona po stuleciu zamętu (*sengoku-jidai*) przez trzech wielkich przywódców, którymi byli Oda Nobunaga, Toyotomi Hideyoshi i Tokugawa Ieyasu. Ten ostatni zakończył proces centralizacji państwa, ustanawiając w 1603 r. dyktaturę wojskową (*bakufu*) swojego rodu. Za najistotniejszy czynnik należy jednak uznać politykę *Sakoku* z okresu Edo – politykę izolacjonizmu, wprowadzaną w Japonii stopniowo od lat 1633–1639 przez Iemitsu, trzeciego szoguna z rodu Tokugawa. Zgodnie z założeniami polityki żaden Japończyk nie mógł opuścić cesarstwa ani też żaden obcokrajowiec nie mógł wkroczyć na jego terytorium – w obu przypadkach naruszenie tej zasady było karane śmiercią³.

Po ponad dwóch stuleciach okres izolacji został przerwany, gdy 8 lipca 1953 r. do Zatoki Tokijskiej wpłynęły nowoczesne amerykańskie parowce i ostrzelały japońskie wybrzeże. Wobec tak brutalnej demonstracji siły najwyżsi urzędnicy *bakufu* musieli przyjąć ultimatum i zgodzić się na nawiązanie relacji dyplomatycznych. 31 marca 1954 r. Japonia i Stany Zjednoczone podpisały traktat z Kanagawy, otwierający japońskie porty

³ Zob. Tashiro, Kazui. *Foreign Relations During the Edo Period: Sakoku Reexamined*, „Journal of Japanese Studies”, Summer 1982, Vol. 8, No. 2. Warto zauważyć, że wbrew obiegowej opinii autarkia Japonii nie była pełna. Cesarstwo prowadziło wymianę handlową z niderlandzką Kompanią Wschodnioindyjską (kontakty odbywały się na wyspie Dejima nieopodal Nagasaki) oraz z Chinami, Koreą, Królestwem Riukiu oraz ludami Ainu zamieszkującymi wyspę Hokkaido (Ezo). Ponadto wiele ekspedycji z państw europejskich podjęło próbę wkroczenia na terytorium Japonii. Do najsłynniejszych podróżników usiłujących eksplorować Japonię w okresie Edo należeli Francuz Jean-François de La Pérouse, Amerykanie John Kendrick i William Douglas oraz Rosjanie Paweł Liebidiew, Adam Laksman, Iwan Kruzenstern i Wasilij Gołownin.

dla amerykańskich okrętów. Umowa stała się pierwszym z serii nierównoprawnych traktatów. Analogiczne dokumenty Japonia podpisała z Rosją, Wielką Brytanią, Francją i Holandią⁴.

Japonia wkroczyła w okres chaosu i zamętu. Wiele wskazywało, że cesarstwo może podzielić los Chin, które, choć formalnie utrzymały niepodległość, w istocie zostały podzielone na nieformalne strefy wpływów obcych mocarstw. Europejskie potęgi wymuszały na bezsilnych cesarzach z mandzurskiej dynastii Qing tworzenie eksterytorialnych koncesji⁵. Podobny scenariusz zdawał się urzeczywistniać w Japonii. Na wyspach stacjonowały obce wojska, a cudzoziemcy (podobnie jak ich inwestycje) nie podlegały miejscowemu prawu. Znaczenie obu ośrodków władzy państwowej, którymi były dwór cesarski oraz *bakufu*, dramatycznie spadało. Walki między zwolennikami i przeciwnikami okcydentalizacji paraliżowały Japonię. Władcy w Edo i Kioto nie były zdolne wywierać efektywnego wpływu na bieg dziejów w państwie. Co więcej, oba ośrodki rywalizowały między sobą. Wśród Japończyków narastała nienawiść do obcokrajowców. Powstaniom samurajskim i buntom chłopskim towarzyszyły ataki na zagraniczne inwestycje. Mnożyły się zabójstwa cudzoziemców. Przeciwnicy okcydentalizacji państwa wzywali cesarza do przejęcia efektywnej władzy nad państwem i zakończenia szogunatu. Najważniejszy ruch społeczno-polityczny odwołujący się do idei japońskiego odrodzenia narodowego wypisał na swych sztandarach hasło *Sonnō jōi* – „Czcic Cesarza, wypędzić barbarzyńców!”.

Wydany w 1863 r. przez cesarza Kōmei rozkaz usunięcia cudzoziemców z kraju stał się pretekstem do interwencji militarnej Stanów Zjednoczonych, Francji i Wielkiej Brytanii⁶. W maju 1864 r. wierna szogunowi armia zdławiła rojalistyczną i antyokcydentalistyczną rebelię Mito, lecz tylko opóźniło upadek *bakufu*. Z szeregów bojowników z dyktaturą wojskową rodu Tokugawa wywodziło się wielu późniejszych ideologów ja-

⁴ Zob. W.G. Beasley, *The foreign threat and the opening of the ports*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 5, *The Nineteenth Century*, red. M. Jansen, Cambridge 2008, s. 261–307.

⁵ Zob. J. Fenby, *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*, Kraków 2009, s. 57–166.

⁶ Zob. J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, s. 331–343.

pońskiego imperializmu. 9 listopada 1867 r. ustąpił Tokugawa Yoshinobu, ostatni szogun w dziejach Japonii. 3 stycznia 1868 r. nowy, zaledwie szesnastoletni cesarz Mutsuhito (Meiji) wydał deklarację, w której formalnie ogłosił przejęcie pełni suwerennej władzy⁷.

Akt japońskiego monarchy dał początek „restauracji Meiji”. Cesarz, którego urząd przez przeszło tysiąclecie marginalizowany był przez różne siły polityczne⁸, ponownie stał się nie tylko nominalnym, lecz rzeczywistym władcą. Restauracja nie stała się początkiem żadnego rodzaju „rewolucji konserwatywnej”, lecz zainaugurowała kampanię modernizacyjną, której skalę i rozmach można porównać jedynie z reformami Piotra I Wielkiego w Rosji. Owa transformacja cywilizacyjna nie miała bynajmniej u swych źródeł admiracji Zachodu, lecz – przeciwnie – miała służyć zbudowaniu mocarstwowej pozycji Japonii, zagrożonej obcą ekspansją. Dalsze pograżanie się w anarchii zacofanego technologicznie, ekonomicznie i społecznie państwa bez wątpienia zakończyłoby się jakąś formą obcej okupacji i zależności kolonialnej.

Głębokie reformy ekonomiczne, administracyjne, prawne, społeczne, wojskowe, edukacyjne i obyczajowe zainicjowane przez Mutsuhito spotkały się ze sprzeciwem uprzywilejowanych klas społecznych dawnego porządku (przede wszystkim samurajów). Antycesarskie bunty szybko zostały zdławione. Należy w tym miejscu nadmienić, że japońska fascynacja zdobycami zachodniej kultury i techniki miała charakter powierzchowny. Okcydentalizacja postrzegana była jako instrument, za sprawą którego Japonia może uzyskać status nowoczesnego, wielkiego mocarstwa. Przez pryzmat przyszłej potęgi państwa postrzegano zachodni sposób ubierania się, parlamentaryzm, konkretny *zaibatsu*, euroamerykański model edukacji, powszechny pobór do wojska, czy też technikę wojskową⁹. Za sprawą

⁷ M. Jansen, *The Meiji Restoration*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 5, *The Nineteenth Century*, red. M. Jansen, Cambridge 2008, s. 308–366.

⁸ Od VI wieku w Japonii realną władzę sprawowały rody arystokratyczne: Soga, Fujiwara, Minamoto (pierwszy szogunat), Hojo, Ashikaga (drugi szogunat) i Tokugawa (trzeci szogunat). Krótkie okresy realnej władzy cesarskiej i znacznie dłuższe okresy wojen domowych były jedynie swego rodzaju interludiami między hegemonią kolejnych rodów.

⁹ M. Jansen, *The Meiji Restoration...*, op.cit.

kampanii modernizacyjnej Japonia w ciągu kilku dziesięcioleci przeszła transformację z feudalnego państwa agrarnego w nowoczesne, przemysłowe mocarstwo nie tylko zdolne do odparcia obcej agresji, ale wręcz do zbudowania własnego imperium. Używając metafory socjaldarwinistycznej można powiedzieć, że niedoszła ofiara imperialistycznych praktyk stała się drapieżcą.

Japonia stała się jedynym państwem spoza cywilizacji Zachodu, które zbudowało imperium kolonialne. W latach 70. i 80. XIX w. pod jurysdykcją cesarstwa znalazły się wyspy Bonin, Riukiu i Kuryle. Przeprowadzony został także program zasiedlenia wyspy Hokkaido. Podczas wojny z lat 1894–1895 niemal trzykrotnie mniej liczna armia japońska zademonstrowała ogromną przewagę techniczną i strategiczną, zmuszając Chińczyków do wycofania się z Korei. W rezultacie traktatu z Shimonoseki Japonia uzyskała od Cesarstwa Qing półwysep Liaotung (który potem musiała oddać za rekompensatą finansową) Tajwan oraz Peskadory¹⁰.

Zwycięska wojna z Chinami uczyniła z Japonii potęgę regionalną. Status mocarstwa globalnego zapewnił cesarstwu tryumf w wojnie z Rosją w latach 1904–1905. Wielkie zwycięstwa z Cieśniny Cuszimskiej, Mukden i Port Artur wstrząsnęły światową opinią publiczną i przyniosły Japonii ogromny prestiż międzynarodowy. Traktat pokojowy z Portsmouth podpisany 5 września 1905 r. przyniósł Japonii nowe zdobycze terytorialne: południową część wyspy Sachalin oraz rosyjskie koncesje w Mandżurii.

Obie zwycięskie wojny pozostawiły wśród poddanych japońskiego cesarza poczucie niedosytu. Kampanie chińska i rosyjska były okupione znacznymi stratami materialnymi i ludzkimi, których nie kompensowały nieznaczne nabytki terytorialne. Po podpisaniu traktatu z Portsmouth przez kraj przetoczyła się fala zamieszek. Nastroje nacjonalistyczne i ekspansjonistyczne stawały się coraz silniejsze – pod naciskiem opinii publicznej rząd Japonii dokonał w 1910 r. aneksji Półwyspu Koreańskiego.

Inkorporacja Korei stała się początkiem japońskiej drogi ku statusowi kontynentalnego imperium. Cesarstwo powstało z kolan i rozpoczęło wal-

¹⁰ Zob. *Narodziny mocarstwa na Dalekim Wschodzie. Japonia w latach 1894–1915*, [w:] *Zarys dziejów Azji i Afryki 1869–1996*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1996.

kę o własną strefę wpływów. Po przyłączeniu się do zwycięskiego bloku ententy w I wojnie światowej Japonia uzyskała kontrolę nad niemieckimi koloniami na Pacyfiku. Nie zaspokoilo to jednak imperialnych aspiracji elit politycznych Tokio. W kręgach przywódców politycznych cesarstwa coraz większą popularnością cieszyło się przekonanie o konieczności podporządkowania Chin, zaanektowania Syberii oraz rzucenia wyzwania europejskim potęgom kolonialnym kontrolującym Azję Południowo-Wschodnią. Filozoficzno-kulturoznawczym uzasadnieniem tej strategii geopolitycznej była doktryna „Wielkiej Japonii” i panazjatyizmu. Źródła tych koncepcji mają różnoraki charakter. Można doszukiwać się ich w tradycyjnej japońskiej religijności politeistycznej oraz filozofii politycznej epoki feudalizmu.

Ideowo-filozoficzne źródła japońskiego ekspansjonizmu

Źródeł przekonania o wyjątkowej roli i dziejowej misji Japonii można doszukiwać się w japońskiej religii i filozofii.

Rdzenną japońską religią politeistyczną shinto zawiera mity kosmogoniczne i teogoniczne uzasadniające doskonałość japońskiej kultury i państwowości. Podobnie jak większość innych religii etnicznych, nie ma charakteru uniwersalistycznego, lecz etnocentryczny. Jednym z założeń shinto jest pochodzenie rodu cesarskiego od bogini słońca Amaterasu, będącej zarazem patronką i opiekunką wysp japońskich. Japoński politeizm nie jest religią księgi w konwencjonalnym znaczeniu – opiera się na tradycji oralnej, lecz za istotne jego źródła doktrynalne można uznać klasyczne kroniki *Kojiki* i *Nihon-shoki*, opisujące mityczne pradzieje państwa i rodu cesarskiego¹¹.

Przez całe stulecia religia etniczna shinto współistniała w Japonii z uniwersalistycznymi doktrynami religijno-filozoficznymi pochodzącymi z kontynentu. Ukształtował się synkretyczny system wierzeń określany jako *Shinbutsu-shūgō* (synkretyzm buddów i duchów) wpisujący mitologię

¹¹ Zob. W. Kotański, *Religie Japonii* [w:] *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, Warszawa 1986, s. 141–147.

shintoistyczną w szerszą perspektywę buddyjskiej kosmologii. Przez stulecia tradycja buddyjska i shinoistyczna w japońskiej kulturze stopiły się w nierozdzielalną jedność. Rdzennie japońskie bóstwa *kami* utożsamiano z postaciami bodhisatwów i buddów, a w świątyniach czczono istoty duchowe pochodzące z obu tych tradycji¹². W 1868 r. cesarz Mutsuhito postanowił położyć kres synkretycznemu kultowi i przeprowadzić reformę religijną. Monarcha wydał dekret o rozdzieleniu kultu bogów i duchów, który dał początek nowej doktrynie religijnej – shinto państwowemu. Celem tej praktyki było oczyszczenie pradawnego japońskiego dziedzictwa od obcych wpływów kulturowych. W tym celu zostało powołane do życia Biuro do spraw Kultu Shinto, które miało administrować sprawami wyznań i kultu religijnego oraz nadzorować proces rozdzielania shinto i buddyzmu. W 1871 r. wszystkie świątynie shintoistyczne zostały znacjonalizowane. Kapłani shinto stali się urzędnikami państwowymi¹³.

Shinto państwowe (*jinja-shintō*) miało stać się religią na służbie wielkości japońskiej państwowości, armii i kultury. W tym celu dokonano w nim reform teologicznych, które miały upodobnić ten kult etniczny do monoteistycznych religii uniwersalistycznych (przede wszystkim chrześcijaństwa). Wyeksponowanie znaczenia solarnej bogini Amaterasu zbliżyło shinto państwowe do modelu henoteistycznego. Celem shinto państwowego była legitymizacja władzy cesarskiej, postrzeganej jako fundament systemu politycznego. W XX w. (zwłaszcza od koronacji Hirohito w 1926 r.) przywódcy państwa coraz częściej posługiwali się shinto państwowym jako ideologią uzasadniającą ekspansję terytorialną. Z religii wywodzono przekonanie o misji dziejowej Wielkiej Japonii, która zgodnie z pradawnym nakazem Amaterasu winna przewodzić narodom azjatyckim¹⁴.

Shinto państwowe opierało się na japońskiej religii etnicznej, lecz poddane zostało wielu reformom i gruntownej reinterpretacji w taki sposób, by mogło uzasadniać aktualne cele geopolityczne cesarstwa. Nabrało tym samym pewnych cech „tradycji wynalezionej”, podporządkowanej pań-

¹² Zob. *Shinto. A Short History*, red. I. Nobutaka, London 2003, s. 240.

¹³ Zob. W.M. Fridell, *A Fresh Look at State Shintō*, „Journal of the American Academy of Religion” 1976, t. 44, nr 3, s. 547–561.

¹⁴ Por. W. Kotański, op.cit., s. 157.

stwu i władzy. Pradawny kult został zinstytucjonalizowany i przybrał postać narodowego rytuału, służącego idei Wielkiej Japonii¹⁵. Shinto państwowe zostało zdelegalizowane po kapitulacji Japonii 2 września 1945 r.

Oprócz religijnych źródeł japońskiego nacjonalizmu i ekspansjonizmu wyróżnić należy także doktryny filozoficzne, które miały znaczny wpływ na uformowanie się doktryny „Wielkiej Japonii”. Korzenie przekonania o wyjątkowości i szczególnej misji cesarstwa można odnaleźć już w myśli średniowiecznej.

Kitabatake Chikafusa, uczony jurysta i myśliciel żyjący w latach 1293–1354 stworzył zręby doktrynalne kultu cesarza¹⁶. Uznawał Wyspy Japońskie za święte i unikalne. Swój pogląd o wyższości Japonii nad wszystkimi innymi mocarstwami Azji uzasadniał tym, że od zarania dziejów władą nią jedna linia dynastyczna, wywodząca się od bogów. Żywił przekonanie, że bóstwa i duchy shintoistyczne roztaczają opiekę nad cesarstwem, czego dowiodły, zatapiając najeźdźczą flotę mongolską podczas inwazji z lat 1274 i 1281. Jego *opus magnum* zatytułowane *Kronika prawowitej sukcesji boskich cesarzy* przedstawił genealogię bogów japońskich, będących antenatami władców Japonii. Dzieło stało się inspiracją dla XX-wiecznych nacjonalistów i jednym z podstawowych źródeł uzasadniających wszechwładzę cesarza oraz supremację Japonii w Azji¹⁷.

Za innego patrona ideowego japońskiego ekspansjonizmu uznany być może filozof i strateg Yamaga Sokō, żyjący w latach 1622–1685 twórca doktryny politycznej okresu Edo. W jego przekonaniu najwyższym pra-

¹⁵ Oprócz oficjalnego shinto państwowego (*jinja shintō*) funkcjonowały też inne shintoistyczne sekty i szkoły, które miały prawo funkcjonowania, zrzeszania się i zakładania świątyń, pozbawione były jednak wsparcia finansowego ze strony państwa. Por. *ibidem*.

¹⁶ Filozof był jednym z ideologów Restauracji Kemmu z lat 1333–1336, gdy po obaleniu szogunatu rodu Minamoto cesarz Go-Daigo przejściowo objął suwerenną władzę nad Japonią. 25 lutego 1336 r. Ashikaga Takauji wkroczył do Kioto, ustanawiając szogunat własnego rodu i kładąc kres restauracji władzy cesarskiej. Cesarz Go-Daigo dążył do przekształcenia Japonii w monarchię absolutną, Kitabatake Chitafusa natomiast opowiadał się za formą oligarchii przypominającą supremację rodu Fujiwara w okresie Heian.

¹⁷ Zob. P. Varley, *Kitabatake Chikafusa*, [w:] *Wielcy myśliciele Wschodu*, red. I. McGreal, Warszawa 1997, s. 428–431.

wem winien być obowiązek względem Japonii, jako świętego i doskonałego państwa oraz cesarza jako najwyższego władcy. Według jego nauk Japonia jako cesarstwo stworzone przez bogów i władane przez ich potomków, winno stać ponad wszystkimi innymi państwami i ziemiami. Całe swoje twórcze życie Yamaga Sokō poświęcił opisywaniu wielkości ludu i państwa japońskiego oraz wykazywaniu ich wyższości nad innymi narodami i władztwami. Ten wyraziciel doktryny społeczno-politycznej feudalnej Japonii jako pierwszy myśliciel wezwał do podjęcia systematycznych badań nad kulturą japońską i religią sintoistyczną¹⁸.

Testament Yamagi Sokō został wypełniony wkrótce po jego śmierci – w XVIII w. powstała szkoła filozoficzno-kulturoznawcza pod nazwą *Kokugaku* (badanie państwa), stawiająca sobie za cel dowiedzenie samoistności kultury japońskiej i przeciwstawienie jej myśli buddyjsko-konfucjańskiej. Wśród licznych myślicieli współtworzących nurt japońskiego odrodzenia narodowego szczególną żarliwością wyróżnił się żyjący w latach 1776–1843 Hirata Atsutane, uczeń wielkiego filologa i kulturoznawcy Motoori Norinagi. Rozwinął on nauki swego mistrza dotyczące koncepcji Starożytnej Drogi – sakralnej tradycji, którą nieprzerwanie od czasów opiewanych w shintoistycznych kronikach przekazywać ma japońska kultura. Hirata Atsutane nadał koncepcji wymiar społeczno-polityczny, podkreślając doskonałość japońskiego modelu państwowości i nadprzyrodzony status ontologiczny cesarza. Myśliciel występował przeciw obcym wpływom kulturowym w Japonii, piętnował konfucjanizm i buddyzm jako idee obce Starożytnej Drodze. Żywił przekonanie, że tylko studiowanie pradziejów cesarstwa może przynieść właściwe odpowiedzi na wyzwania teraźniejszości i umożliwić ponowny tryumf prawdziwego ducha japońskiego. Hirata Atsutane utożsamiał Starożytną Drogę z zespołem idei stanowiących fundament japońskiej kultury. Mitologię japońską uznawał za absolutną prawdę, a w obcych doktrynach filozoficznych dostrzegał śmiertelne zagrożenie dla japońskiego ducha¹⁹. Idee szkoły *Kokugaku* stały się najistot-

¹⁸ Zob. D.M. Earl, *Emperor and Nation in Japan. Political Thinkers of the Tokugawa Period*, Seattle 1964, s. 37–51.

¹⁹ Zob. W.E. Deal, *Hirata Atsutane*, [w:] *Wielcy myśliciele Wschodu*, red. I. McGreal, Warszawa 1997, s. 487–491.

niejszą inspiracją dla pierwszego japońskiego ruchu antyokcydentalistycznego, którym był *Sonnō jōi*.

Rola tajnych stowarzyszeń w kształtowaniu się ideologii japońskiego ekspansjonizmu

Ideologia japońskiego nacjonalizmu i militarizmu od połowy XIX w. cieszyła się w japońskim społeczeństwie rosnącą popularnością, stopniowo wypierając fascynację kulturą Zachodu. Choć na upowszechnienie nastrojów szowinistycznych i ekspansjonistycznych wpłynęło wiele uwarunkowań historycznych i kulturowych, nadzwyczaj istotną rolę odegrały tajne stowarzyszenia zrzeszające intelektualistów, uczonych, wojskowych i polityków wyznających idee skrajnego etnocentryzmu i imperializmu.

Najstarszą z japońskich tajnych organizacji było Stowarzyszenie Mrocznego Oceanu (*Gen'yōsha*). Choć zrzeszenie to do dziś otacza aura niezgłębionej enigmy, wiele wskazuje na to, że właśnie w jego łonie narodziły się idee panazjatyizmu, zakładające wspólnotę fundamentalnych zasad duchowych i etycznych wszystkich narodów kontynentu azjatyckiego. Jedyłą siłą geopolityczną zdolną do zjednoczenia kontynentu miało być Cesarstwo Japonii.

Pomysł założenia ekspansjonistycznego stowarzyszenia narodził się w kręgach arystokratów wywodzących się z prastarych samurajskich rodów, uważających się za spadkobierców ducha pradawnej Japonii. Wielu spiskowców było weteranami antymodernistycznych rebelii, spośród których najsłynniejszym był bunt z Satsumy z 1877 r.²⁰

Oficjalnie celem Stowarzyszenia Mrocznego Oceanu było „czczenie rodu cesarskiego, poważanie imperium i ochrona praw ludu”. W rzeczywistości jednak organizacja stawiała sobie za cel wspieranie ekspansji terytorialnej Japonii na kontynencie azjatyckim. Pochodzenie nazwy stowarzyszenia nie zostało jednoznacznie wyjaśnione. Istnieje wiarygodna hipoteza, że „Mroczny Ocean” to Morze Japońskie, oddzielające Cesar-

²⁰ Zob. S. Vlastos, *Opposition movements in early Meiji 1868–1885*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 5, *The Nineteenth Century*, red. M. Jansen, Cambridge 2008, s. 368–426.

stwo od Chin i Korei²¹. W nazwie organizacji zawarty byłby postulowany przez jej członków kierunek ekspansji militarnej. W skład tajnego bractwa wchodziło wielu zdeklasowanych samurajów oraz przedstawiciele elity świata przestępczego. Organizacja zajmowała się działalnością w sferze metapolityki, promując idee ekspansjonistyczne wśród przywódców politycznych cesarstwa. Stowarzyszenie, zwłaszcza we wczesnej fazie swojej działalności, wielokrotnie uciekało się do przemocy, organizując akty terroru indywidualnego i skrytobójstwa. Ofiarami zamachów byli zazwyczaj liberalni politycy japońscy, obcokrajowcy przebywający w Japonii, a także przedstawiciele mandżurskich i chińskich elit politycznych. Tajne zrzeszenie prowadziło działalność wywiadowczą, przede wszystkim na obszarze Chin, Mandżurii i Korei. Było pierwszą w dziejach Japonii organizacją pozyskującą informacje niejawne za pośrednictwem tajnych agentów (na dużą skalę wykorzystywano w tym charakterze kurtyzany). Stowarzyszeniu przypisuje się zabójstwo królowej Korei Myeongseong oraz próbę zamachu na ministra spraw wewnętrznych Ōkumę Shigenobu²².

Założycielem organizacji był Hiraoka Kotaro, zamożny przedsiębiorca wywodzący się z rodu samurajskiego. Największą sławę zyskał jednak Tōyama Mitsuru, zdeklasowany samuraj z miasta Fukuoka, były uczestnik antyokcydentalistycznej rebelii Saga na wyspie Kyushu z 1874 r. Był żarliwym zwolennikiem tradycyjnych japońskich wartości, ultranacjonalistą i apologetą ekspansji militarnej. Żywił głębokie przekonanie, że dziejową misją Japonii jest zjednoczenie kontynentu azjatyckiego. Przez całe życie pozostał osobą prywatną, unikał zaszczytów, blichtru i rozgłosu. Za sprawą rozległych wpływów w japońskich sferach rządowych i ogromnej sieci agenturalnej, którą kontrolował, zyskał sobie przydomek „Szoguna Cienia”²³.

Apogeum wpływów Stowarzyszenia Czarnego Oceanu przypadło na lata pierwszej wojny chińsko-japońskiej, podczas której japoński rząd, ge-

²¹ Zob. G. Victor, *The Pearl Harbor Myth: Rethinking the Unthinkable*, Dulles 2007, s. 128.

²² Zob. *Obščestvo Čěrnogo Okeana*, [w:] N. Polmar, T. Allen, *Énciklopediâ špionaža*, Moskwa 1999, s. 444.

²³ Ibidem.

neralicja i admiralicja chętnie korzystały z danych wywiadowczych pozyskanych przez bractwo. Aneksja Korei z 1910 r. również może być postrzegana jako rezultat lobbingu zrzeszenia. Po tym wydarzeniu Tōyama Mitsuru stopniowo wycofywał się z działalności publicznej.

W 1901 r. Uchida Ryōhei, adept sztuk walki, gorący stronnik idei panazjatyizmu i jeden z najzdolniejszych uczniów Tōyamy Mitsuru, założył ultranacjonalistyczne Stowarzyszenie Czarnego Smoka (*Kokuryukai*). Działalność zrzeszenia w znacznym stopniu stanowiła kontynuację działalności Stowarzyszenia Czarnego Oceanu, które w pewnym stopniu uległo dekonspiracji i zyskało złą sławę z powodu swych powiązań kryminalnych oraz stosowanych metod, do których należały terror, skrytobójstwo i szantaż. Organizacja miała charakter antyokcydentalistyczny, a jej najważniejszym celem geopolitycznym było zapewnienie państwu japońskiemu hegemonii na kontynencie azjatyckim. Uchida Ryōhei odbył wiele podróży po Imperium Rosyjskim i uznał to państwo za potencjalne zagrożenie dla interesów Japonii. Inna nazwa Stowarzyszenia Czarnego Smoka brzmiała Związek Amurski²⁴. Istotnym celem strategicznym klanu było przeciwdziałanie ekspansji Rosji w Azji oraz wyparcie eurazjatyckiego mocarstwa z Chin i Mandżurii.

Prowadzona przez Związek Amurski kampania propagandowa zaowocowała wzrostem nastrojów antyrosyjskich w Japonii, których zwieńczeniem stała się wojna z lat 1904–1905²⁵. Stowarzyszenie odegrało istotną rolę podczas wojny domowej w Rosji, dostarczając kluczowych danych wywiadowczych podczas japońskiej interwencji na rosyjskim Dalekim Wschodzie. Obszarem działalności wywiadowczej stowarzyszenia były także Korea, Chiny i Filipiny. Tajne bractwo sponsorowało ruchy wywrotowe i rewolucyjne na tych obszarach, szerząc chaos i anarchię. Do końca lat 30. XX w. sieć agenturalna organizacji obejmowała Koreę, Chiny, Filipiny, Malezję, Hong Kong, Singapur, Indie, Afganistan, Etiopię, Turcję

²⁴ Zob. *Obščestvo Čěrnogo Drakona*, [w:] N. Polmar, T. Allen, *Énciklopediá špionaža*, Moskva 1999, s. 443.

²⁵ Zob. *The „Black Dragon” statement of Japanese policy in China as a result of the European war (written in 1914)*, <http://www.russojapanesewar.com/dragons.html> [dostęp: 1.06.2013].

i Maroko²⁶. Działalność klanu rozszerzona została na Stany Zjednoczone, które coraz powszechniej postrzegane były jako najważniejszy rywal geopolityczny Japonii na obszarze Oceanu Spokojnego. Stowarzyszenie Czarnego Smoka udzielało wsparcia finansowego różnym amerykańskim organizacjom wywrotowym, przede wszystkim walczącym o prawa ludności kolorowej²⁷.

Do najślynniejszych agentów Stowarzyszenia Czarnego Smoka należał wywiadowca Doihara Kenji. Terenem jego aktywności była Mandżuria. Doihara Kenji przeprowadził zamach na wojskowego wielkorządcę krainy Zhanga Zuolina, po czym zaaranżował „Incydent z Mukdenem” (atak grupy Chińczyków na japoński garnizon, który stał się pretekstem do interwencji Armii Kwantuńskiej w regionie), który doprowadził do utworzenia w 1932 r. marionetkowego państwa Mandżukuo. Formalnie na czele w pełni kontrolowanego przez Japonię państwa mandżurskiego stał Pu I, ostatni cesarz Chin z dynastii Qing, lecz rzeczywista władza należała do oficerów Armii Kwantuńskiej²⁸.

Stowarzyszenie Czarnego Smoka miało charakter antylewicowy i antykomunistyczny – wspierało udział Japonii w Pakcie Antykominternowskim. Klan opowiadał się za ścisłym sojuszem politycznym i wojskowym Japonii z III Rzeszą. Utrzymywał też relacje z tajnym okultystycznym bractwem nazistowskim Thule Gesellschaft²⁹.

„Wielka Azja Wschodnia” jako projekt geopolityczny

Choć projekt zjednoczenia Azji Wschodniej pod przywództwem Japonii usiłowali wcielić w życie ekspansjonistyczni militaryści, doktryna panazjatyizmu nie narodziła się w kręgach nacjonalistycznych³⁰. Stopniowo

²⁶ Zob. *Obščestvo Čěrnogo Drakona*, op.cit., s. 444.

²⁷ Zob. *U.S. At War: Takihashi's Blacks*, „Newsweek” 5 października 1942 r.

²⁸ Zob. R. Faligot, R. Kauffer, *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Warszawa 2006, s. 271–275.

²⁹ Zob. F. Jacob, *Die Thule-Gesellschaft und die Kokuryûkai: Geheimgesellschaften im global-historischen Vergleich*, Würzburg, 2012.

³⁰ W japońskiej kulturze intelektualnej panazjatyzm nie jest projektem zjedno-

koncepcja ewoluowała jednak od antykolonialnego, internacjonalistycznego ruchu wolnościowego ku imperialistycznej ideologii japońskiej hegemonii w Azji. W XIX w. prawie cała Azja znajdowała się pod władzą europejskich potęg. Różne wersje panazjatyizmu, które wówczas powstawały, miały przede wszystkim charakter defensywny i antyimperialistyczny, wyrastając z postulatów uwolnienia kontynentu spod jarzma kolonialnej zależności, co upodabniało ten ruch do europejskich odpowiedników, takich jak panhellenizm, panslawizm czy wczesny pangermanizm. W pierwszej fazie swojego rozwoju, przypadającej na okres panowania cesarza Mutsuhito, ruch ten miał przede wszystkim charakter akademicki i intelektualny; ukształtował się w opozycji do nurtów okcydentalistycznych. Podstawą tej doktryny politycznej i ruchu był postulat powołania do życia równorzędnej unii wolnych azjatyckich narodów, które wspólnie będą mogły przeciwstawić się europejskiej ekspansji. Był on oparty na trzech fundamentalnych założeniach: kulturowej bliskości ludów i narodów Azji Wschodniej, pokrewieństwie rasowym oraz bliskości geograficznej³¹. Do panazjatyistów pierwszego pokolenia należeli pisarze polityczni: Nakae Chōmin, Ōi Kentaro i Miyazaki Tōten, przyjaciel i bliski współpracownik chińskiego przywódcy chińskiej rewolucji demokratycznej Sun Yatsena.

Z ideami wczesnego panazjatyizmu identyfikowali się działacze Ruchu Wolności i Praw Ludu funkcjonującego w latach 80. XIX stulecia, łączącego hasła liberalno-demokratyczne z działalnością na rzecz wypowiedzenia przez Japonię nierównoprawnych traktatów narzuconych przez europejskie mocarstwa.

Kamieniem milowym w dziejach japońskiego panazjatyizmu była praca kulturoznawcy i historyka sztuki Okakury Kakuzō zatytułowana *Ideaty Wschodu*, opublikowana w 1904 r., w przededniu wojny rosyjsko-japońskiej. Autor wyraził w niej przekonanie o wyjątkowości Azji, której emanacją są m.in. hinduistyczna cywilizacja Indii oraz konfucjańska cywilizacja

czenia całej Azji, lecz – w znacznej większości przypadków – Azji Wschodniej i północnej.

³¹ Zob. S. Saaler, *Pan-Asianism In Meiji and Taishō Japan – A Preliminary Framework*, Tokyo 2002, s. 3–15.

Chin, głosząc jednocześnie pogląd o konieczności japońskiego przywództwa na kontynencie³².

Wraz z ewolucją japońskiej sceny politycznej w kierunku autorytaryzmu i wzrostem wpływu sił zbrojnych na życie społeczne stopniowo zmieniał się też charakter japońskiego panazjatyizmu, który w coraz większym stopniu koncentrował się na uzasadnianiu misji dziejowej cesarstwa – zjednoczeniu Azji pod własną hegemonią. W latach 20. XX w. światopogląd panazjatyizmu zakładał, że istnieje fundamentalna różnica cywilizacyjna między Azją i Europą, że Japonia w najdoskonalszym stopniu wyraża azjatyckość oraz że w turbulentnych czasach wyspiarskie cesarstwo jest jedyną siłą polityczną zdolną wziąć na siebie zadanie jednoczenia regionu. Za emblematyczną dla ewolucji dyskursu politycznego owych czasów można uznać ewolucję polityczną dyplomaty i męża stanu Nitobe Inazō od liberalnego internacjonalisty i wysokiego funkcjonariusza Ligi Narodów do apologety imperialnej polityki w Mandżurii³³.

W 1924 r. powstało Towarzystwo Wszechazjatyckie (*Zen Ajia Kyōkai*) zrzeszające parlamentarzystów i innych czołowych uczestników życia publicznego utożsamiających się z ideami panazjatyizmu. W 1926 r. w Nagasaki odbyła się Konferencja Ludów Azji, której uczestnicy wskazywali na wspólnotę kontynentalnych wartości oraz dychotomię cywilizacji Wschodu i Zachodu³⁴.

Najsłynniejszym wyrazicielem imperialistycznej wersji japońskiego panazjatyizmu stał się filozof i politolog Ōkawa Shūmei żyjący w latach 1886–1957, specjalizujący się w myśli japońskiej i indyjskiej oraz teorii religii. W swoich badaniach naukowych poświęcił się przede wszystkim indyjskiej literaturze wedyjskiej. Był żarliwym antyokcydentalistą i apologetą japońskiego odrodzenia narodowego. Uważał się za kontynuatora ruchu intelektualnego *kokugaku* – żywił przekonanie o konieczności odrodzenia

³² Zob. L. Sykulski, *Nippon chiseigaku – kilka słów o początkach geopolityki japońskiej*, <http://www.geopolityka.org/analizy/1163-nippon-chiseigaku-kilka-slow-o-początkach-geopolityki-japońskiej> [dostęp: 2.06.2013].

³³ N. Mulder, *Japanese Pan-Asianism In the Interbellum: from Liberalism to Expansionism*, http://www.academia.edu/2003864/Japanese_Pan-Asianism_in_the_Interbellum_-_From_Liberalism_to_Expansionism [dostęp: 2.06.2013].

³⁴ Ibidem.

autentycznego japońskiego ducha sprzed czasów modernizacji. Był gorącym orędownikiem współpracy Japonii z ruchami narodowyzwoleńczymi. Uznawał, że cesarstwo winno wypełnić dziejową misję wyzwolenia Azji spod euroamerykańskiego jarzma. Głosił nieuchronność konfrontacji cywilizacji Wschodu i Zachodu³⁵. Ōkawa Shūmei był w 1946 r. sądzony przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy do spraw Dalekiego Wschodu. Zwycięscy alianci uznawali go za czołowego ideologa japońskiego militarysty oraz oskarżyli o zbrodnie wojenne. Ostatecznie filozof został uznany za niepoczytalnego i uniknął wyroku.

Uzasadnienia ideowego dla ekspansjonizmu dostarczyła japońska szkoła geopolityki (*Nippon chiseigaku*). Istotny wpływ na jej uformowanie miał geograf i generał Karl Haushofer, twórca Instytutu Geopolityki. Niemiecki geopolityk przybył w 1909 r. do Japonii jako instruktor artyleryjski. Znajomiał się wówczas z wieloma prominentnymi postaciami japońskiego życia politycznego, odbył też gruntowne studia akademickie nad kulturą i duchowością Japonii. Owocem ekspedycji była rozprawa doktorska *Dai Nihon, Betrachtungen über Groß-Japans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft* (*Dai Nihon. Refleksje nad siłą militarną, pozycją w świecie i przyszłością Wielkiej Japonii*) obroniona na Uniwersytecie Monachijskim. Twórca niemieckiej geopolityki akademickiej był wielkim apologetą Japonii. Zasłynął jako gorący orędownik koncepcji kontynentalnej osi geopolitycznej Berlin–Moskwa–Tokio, która wymierzona byłaby w światową hegemonię anglosaskiej cywilizacji handlowej³⁶.

Rolę prekursora geopolityki w tokijskim kręgu akademickim odegrał Makiguchi Tsunesaburo, autor pracy *Geografia życia ludzkiego*. Innym wybitnym geopolitykiem był Royama Masamichi, wykładowca Cesarskiego Uniwersytetu w Tokio, który bronił japońskiego prawa do ekspansji, które w istocie miało być formą cywilizacyjnej samoobrony. Pod wyraźnym wpływem klasycznej geopolityki niemieckiej stworzył termin *minzokuteki seikatsuken* („narodowa przestrzeń życiowa”) wyraźnie inspirowa-

³⁵ Zob. T. Najita, *Japanese revolt against the West: political and cultural criticism In the twentieth century*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, *The Twentieth Century*, red. P. Duus, Cambridge 2006, s. 711–768.

³⁶ Zob. A. Dugin, *Osnovy geopolitiki*, Moskwa 2000, s. 68–74.

ny terminem *Lebensraum*. W 1930 r. Royama Masamichi stanął na czele antyokcydentalistycznego *think-tanku* o nazwie Towarzystwo Badawcze Shōwa (*Shōwa Kenkyūkai*), skupiającego politologów, prawników, geopolityków, dziennikarzy i ekonomistów stawiających sobie za cel wypracowywanie nowych koncepcji w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Instytut postulował odrzucenie demokracji, odejście od kapitalizmu i zbudowanie ideokratycznego, mobilizacyjnego społeczeństwa korporacyjnego oraz gospodarki centralnie planowanej. W polityce zagranicznej towarzystwo hołdowało ideom ekspansjonistycznego panazjatyizmu³⁷. Iimoto Nobuyuki wyraził w języku geopolityki ideologię panazjatyizmu, postulując powołanie do życia wschodnioazjatyckiego bloku pod przywództwem Japonii. Stał się głównym ideologiem bloku Daitōa-Kyōeiken (Sfera Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej). W 1938 r. powstało Japońskie Towarzystwo Geopolityczne, którego zasadniczym celem było formułowanie naukowych podstaw ekspansjonizmu cesarstwa³⁸.

W latach 30. XX w. nastroje ultranacjonalistyczne ogarnęły społeczeństwo japońskie. Mnożyły się zamachy terrorystyczne wymierzone w intelektualistów i polityków kojarzonych z liberalnym nurtem okcydentalistycznym. W 1932 r. tajna organizacja o nazwie Grupa Braterstwa Krwi (*Ketsumeidan*) podjęła nieudaną próbę przeprowadzenia puczu. Organizatorzy przewrotu, którzy dopuścili się kilku zabójstw wysokich dygnitarzy państwowych, znaleźli się w areszcie, lecz zostali zwolnieni przedterminowo w rezultacie masowej kampanii społecznej na rzecz uwolnienia spiskowców. Wystąpienie Japonii z Ligi Narodów w odpowiedzi na krytykę ekspansjonistycznej polityki w Mandżurii przez wspólnotę międzynarodową było punktem zwrotnym w dziejach cesarstwa. Władzę w państwie przejmowali antyokcydentaliści i militaryści. Ekspansjonistyczny wariant doktryny panazjatyizmu zyskiwał coraz szersze poparcie wśród elit władzy. W 1936 r. grupa młodych oficerów z tajnej organizacji Frakcja Cesarskiej Drogi podjęła próbę sięgnięcia po władzę. Pucz wojskowych i tym razem

³⁷ Zob. E. Vogel, *The Showa Kenkyūkai*, <http://publishing.cdlib.org/ucpresse-books/view?docId=ft0w1003k0&chunk.id=d0e11532&toc.id=d0e10236&brand=ucpress> [dostęp: 2.06.2013].

³⁸ Zob. L. Sykulski, op.cit.

zakończył się porażką, choć powszechnie odczytywano go jako syndrom wzrostu potęg politycznej prawicowych radykałów³⁹.

W czerwcu 1937 r. premierem Japonii został arystokrata Konoe Fumimaro, gorący rzecznik idei panazjatyizmu i orędownik hasła „Azja dla Azjatów”. Swoje zapowiedzi zbudowania kontynentalnego imperium bardzo szybko przekuł w czyn. 7 lipca 1937 r., po „Incydencie na Moście Marco Polo” na przedmieściach Pekinu Armia Kwantuńska rozpoczęła ekspansję w Chinach. 3 listopada 1938 r. Konoe Fumimaro wygłosił słynne przemówienie, w którym zapowiedział budowę „Nowego Porządku w Azji Wschodniej”, w którym Japonii przyszłoby odgrywać rolę przywódczą⁴⁰. 12 października 1940 r. cesarstwo rozstało się z ostatnimi pozostałościami liberalnego systemu politycznego. Zdelegalizowano partie polityczne, a ich miejsce zajął bezpartyjny blok *Taisei Yokusankei* (Towarzystwo Wspierania Władzy Cesarskiej). Organizacja miała położyć kres społecznym podziałom i połączyć wszystkie siły narodu japońskiego w walce o wspólny cel. Na czele bloku, którego ideologii przyświecały hasła ekspansjonizmu i panazjatyizmu, stanął sam premier Konoe Fumimaro⁴¹.

Dnia 17 października 1941 r. Konoe Fumimaro został zastąpiony na stanowisku premiera przez przedstawiciela radykalnego skrzydła obozu imperialistycznego generała Tōjō Hideki, który w skrajnej formie realizował imperatywy geopolityczne panazjatyizmu. Wojna na Pacyfiku rozpoczęta 7 grudnia 1941 r. atakiem na Pearl Harbor była konsekwencją implementacji geopolitycznej doktryny panazjatyizmu⁴². Przywódcy Japonii rzucili wyzwanie trzem zachodnim potęgom kolonialnym dominującym na obszarze Azji i Pacyfiku – Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii i Holandii. Żołnierze japońscy początkowo traktowani byli przez ludność Indonezji, Filipin, Malezji, Birmy, Wietnamu, Laosu i Kambodży jak wyzwoliciele spod kolonialnego jarzma. Z czasem arogancja i brutalność Japończyków

³⁹ Zob. J. Tubelewicz, *Historia Japonii*, op.cit., s. 408–412.

⁴⁰ Ibidem, s. 414.

⁴¹ Zob. G. Berger, *Politics and mobilization In Japan 1931–1945*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, *The Twentieth Century*, red. P. Duus, Cambridge 2006, s. 97–137.

⁴² Por. Z. Flisowski, *Burza nad Pacyfikiem*, Warszawa 1994.

oraz nie realizowane przez nich obietnice sprawiły, że coraz powszechniej narody azjatyckie traktowały cesarskich żołnierzy jako nowych okupantów. Tym niemniej Japonia kontynuowała współpracę z wybranymi ruchami antykolonialnymi o orientacji antybrytyjskiej i antyamerykańskiej⁴³.

Materializacją doktryny panazjatyizmu było powołanie bloku kontynentalnego pod nazwą Strefa Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej (*Dai-tō-a Kyōeiken*). Organizacja objęła swym zasięgiem terytoria okupowane przez armię japońską. Strefa została powołana do istnienia podczas konferencji międzynarodowej w Tokio, która odbyła się w dniach 5–6 listopada 1943 r. Celem zgromadzenia było podkreślenie roli Japonii jako wyzwoliciela narodów Azjatyckich oraz stworzenie bloku państw regionu uznających japońską hegemonię i hołdujących antyokcydentalistycznej strategii geopolitycznej. Nowa organizacja panazjatycka miała umożliwić konsolidację sił w celu wspólnej walki z zachodnim kolonializmem. W międzynarodowym zjeździe wzięli udział: premier Cesarstwa Japonii Tōjō Hideki, szef rządu Mandżukuo Zhang Jinghui, prezydent kolaboracyjnych władz Chin Wang Jingwei, przywódca Birmy Ba Maw, lider antybrytyjskiego rządu emigracyjnego Indii Subhas Chandra Bose, prezydent Filipin Jose Laurel oraz księżę Wan Waithyakon reprezentujący Syjam. Podczas konferencji przyjęto wspólne oświadczenie, w którym podkreślono znaczenie współpracy w regionie zmierzającej ku wspólnemu dobrobytowi opartemu na sprawiedliwości, zwrócono uwagę na konieczność poszanowania suwerenności państwowej, wsparto ideę dialogu kultur państw Azji Wschodniej i przeciwstawiono się praktykom kolonialnym oraz rasistowskim⁴⁴.

Kłęska Japonii w wojnie na Pacyfiku była zarazem kłęską panazjatyckiego projektu geopolitycznego. Bezwarunkowa kapitulacja cesarstwa była równoznaczna z wymuszonym wyrzeczeniem się mocarstwowych ambicji i rezygnacją z planów zjednoczenia Dalekiego Wschodu pod przywództwem Tokio. Okupacja Japonii przez Stany Zjednoczone oznacza-

⁴³ Zob. Z. Kwiecień, *Pod hegemonią Japonii – „Azja dla Azjatów”*, [w:] *Zarys dziejów Azji i Afryki 1869–1996*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1996, s. 216–226.

⁴⁴ Ibidem, por. I. Hata, *Continental expansion*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, *The Twentieth Century*, red. P. Duus, Cambridge 2006, s. 271–314.

ła wygnanie ideologów panazjatyizmu na intelektualną banicję. Cenzura i autocenzura przez dziesięciolecia nie pozwalała uczonym głosić poglądów panazjatyckich oraz prowadzić badań nad tradycjami antyokcydentalizmu. Podczas zimnej wojny Japonia nie stanowiła samodzielnej siły geopolitycznej – została zdegradowana do wyraziciela amerykańskich interesów strategicznych w Azji. Ostatnie lata przyniosły jednak powrót dyskusji nad możliwością resuwerenizacji geostrategicznej Japonii. Być może oznaczać to będzie powrót zainteresowania koncepcjami panazjatyizmu w odmiennej, adekwatnej do wyzwań XXI w. formie.

Summary

The following paper is dedicated to various factors and conditions, which shaped the doctrine of Japanese antiwesternism and militarism in the first half of XX century. The author seeks the historical sources of the expansionist policy of Far Eastern power, which not only managed to avoid the fate of West European colony, but also created its own colonial empire. The paper covers the image of Japan as unique, perfect, and holy state that can be noticed in shinto spirituality and various philosophical doctrines created before the Meiji Restoration of 1868. The author emphasizes the role of secret societies, which shaped social and political life of the empire and collective consciousness of Japanese people. The separate part is dedicated to the evolution of Pan-Asianism from anti-colonial and people liberation ideology to the doctrine of Japanese Far East expansion justification.

Абстракт

Следующая статья посвящена различным факторам и условиям, которые сформировали доктрину японского милитаризма и антизападной политики в первой половине XX века. Автор разыскивает исторические источники экспансионистской политики Дальневосточной империи, которая не только избежала судьбы западноевропейских колоний, но сама стала колониальной империей. Статья охватывает образ Японии как государства уникального, совершенного и святого, который может быть замечен в синтоистской

духовности и различных философских учениях, созданных до Реставрации Мэйдзи в 1868 году. Автором показана роль тайных обществ, которые формировали социальную и политическую жизнь империи и коллективное сознание японцев. Отдельная часть посвящена эволюции паназиатизма от антиколониальной и народно-освободительной идеологии к доктрине оправдывающей японскую экспансию на Дальнем Востоке.